

ANNA POTASIŃSKA

KONSEKWENCJE BEZROBOCIA W WYMIARZE GODNOŚCI CZŁOWIEKA

THE CONSEQUENCES OF UNEMPLOYMENT IN THE SPHERE OF HUMAN DIGNITY

A b s t r a c t. Employment has many functions in human life. It gives the opportunity for fulfill human needs, it is a source of social identity, and social status, it gives the opportunity to develop, as well as participate in a broader social activity. The consequences of unemployment can be very serious: from economic consequences, psychological, moral and social can lead to situations in which human dignity is humiliated. Unemployment is classified as difficult and traumatic situation. It can be seen as a failure, a situation which lowers self-esteem and directly affects human dignity. The phenomenon of lack of work changes the position of the individual in the social structure. That means social degradation. Studies show a decrease in the unemployed living standards as a result of unemployment. As a result of job loss the negative feelings may appear, like apathy, depression and even suicidal thoughts.

Key words: unemployment; human dignity; helplessness; social degradation.

Praca zawodowa spełnia w życiu człowieka szereg funkcji. Stanowi podstawę zaspokojenia potrzeb, jest źródłem społecznej tożsamości, jest wyznacznikiem pozycji społecznej, daje możliwość rozwoju, jak również uczestniczenia w szerszej aktywności społecznej. Praca zawodowa ma istotne znaczenie dla najbliższego otoczenia jednostki jak również posiada szersze społeczne implikacje. Trudno jest znaleźć inną społeczną aktywność jednostki, która dawałaby możliwość realizacji wszystkich tych funkcji jednocześnie. Tym

Dr ANNA POTASIŃSKA – adiunkt Instytutu Socjologii, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; adres do korespondencji: ul. Wóycickiego 1/3, pok. 221, 01-938 Warszawa; e-mail: a.potasinska@uksw.edu.pl

samą sytuacją bezrobocia, przymusowy brak zatrudnienia pociągającą za sobą szereg negatywnych konsekwencji. Stopień odczuwanych następstw może być zróżnicowany, a uzależniony jest od wielu czynników warunkujących sytuację osoby bezrobotnej, jednak czym dłużej jednostka pozostaje bez pracy, tym więcej negatywnych konsekwencji może się pojawić¹. W sytuacji bezrobocia poprzez pojawiające się konsekwencje ekonomiczne, psychologiczne, moralne i społeczne może dojść do sytuacji, w których godność człowieka pozostanie naruszona. Bezrobocie tym samym stanowi sytuację potencjalnego zagrożenia dla godności człowieka.

Na gruncie socjologii bezrobocie rozpatrywane jest z perspektywy podmiotowej, analizowane od strony jednostek dotkniętych zjawiskiem. Zagrożoną wartością jest w tym wypadku dobro samego człowieka. Jak podkreślał Jan Paweł II: „Poprzez pracę człowiek urzeczywistnia siebie jako człowieka, ponieważ bardziej staje się człowiekiem” (LE 9). W przypadku bezrobocia ta funkcja pracy polegająca na rozwoju człowieka pozostaje niezrealizowana, jak również możliwość samorealizacji, zaspokajanie potrzeb, uczestniczenie w społecznej aktywności. Jak pisze J. Majka, bezrobocie narusza godność osobową człowieka, gdyż jest „niejako widzialnym, społecznie potwierdzonym znakiem jego małej wartości, niewystarczalności, zależności od anonimowych

¹ Sytuacja braku pracy w przeważającej mierze postrzegana jest jako zagrożenie i jest źródłem negatywnych konsekwencji. Jednak może być również postrzegana jako szansa i wyzwanie. To, w jaki sposób jednostka odbiera sytuację bezrobocia i to, jakie to dla niej niesie konsekwencje, uzależnione jest od wielu czynników. Są one dwójakiego rodzaju: wewnętrzne i zewnętrzne. Do czynników wewnętrznych można zaliczyć znaczenie pracy zawodowej dla jednostki, motywy jej podejmowania, stopień zadowolenia z pracy, stopień samooceny i lęku, wewnętrzne upatrywanie przyczyn utraty pracy. Bezrobocie niesie ze sobą negatywne następstwa, gdy jednostka upatruje jego przyczyn we własnej osobie i swoich cechach. Brak pracy będzie postrzegany jako zdarzenie negatywne, traumatyczne również wtedy, gdy praca stanowi dużą wartość dla jednostki, gdy utracona praca stanowiła źródło zadowolenia, gdy jednostka posiada niski stopień samooceny i duże poczucie lęku. Na ocenę sytuacji braku pracy mają również wpływ czynniki zewnętrzne, takie jak: obiektywna sytuacja na rynku pracy, materialne zasoby posiadane przez jednostkę, istniejące wsparcie rodzinne i instytucjonalne oraz upatrywanie przyczyn utraty pracy w czynnikach zewnętrznych. Bezrobocie będzie odczuwane jako zagrożenie i będzie nieść ze sobą negatywne następstwa w przypadku długotrwałego bezrobocia, trudnej sytuacji na rynku pracy, złej sytuacji materialnej bezrobotnego, przy braku pomocy i wsparcia. Bezrobocie będzie postrzegane natomiast jako szansa wtedy, gdy powyższe czynniki zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne będą się kształtowały odmiennie. Zob. Z. RATAJCZAK, *Utrata pracy jako doświadczenie traumatyczne i wyzwanie rozwojowe*, w: Z. RATAJCZAK (red.), *Psychologiczne problemy funkcjonowania człowieka w sytuacji pracy*, Katowice: UŚ 1995, s. 19-21; E.M. CZUPAŁA, *Reprezentacja, właściwości osobowości a ocena swojej sytuacji przez bezrobotnego*, w: Z. RATAJCZAK (red.), *Psychologia. Badania i aplikacje*, t. II: *Bezrobocie strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej*, Katowice: UŚ 1998, s. 42-44.

mechanizmów społeczno-gospodarczych, wyrazem jego społecznej degradacji”². Sytuacja bezrobocia tym różni się od innych traumatycznych sytuacji, że może oznaczać dla jednostki pasmo negatywnych doznań. Przedłużający się stan bezrobocia, poprzez negatywne doświadczenia w postaci napotykanych trudności materialnych, ograniczeń, negatywnych doznań, odmów w przyjęciu do pracy, nie działa tak jak w przypadku innych traumatycznych sytuacji, na zasadzie „czas leczy rany”, a wręcz przeciwnie, nasila i kumuluje negatywne doświadczenia³.

Bezrobocie rozpatrywane ze społecznego punktu zmienia pozycję jednostki w strukturze społecznej. Oznacza społeczną degradację. Brak pracy niesie ze sobą utratę statusu społecznego, który zapewniany był przez wykonywany zawód bądź naukę. Jednostka zaliczana zostaje przez innych i traktowana przez siebie jako przynależna do innej kategorii społecznej – do kategorii osób bezrobotnych, do której jednostka, w przeważającej mierze nie chce należeć i chce jak najszybciej ją opuścić. Jak pisał F. Znaniecki, bezrobotny zostaje do tej kategorii „wepchnięty wbrew swojej woli i chciałby ją opuścić przy pierwszej nadarzającej się okazji”⁴. W podobny sposób opisuje przynależność bezrobotnych U. Beck, porównując kategorię bezrobotnych do pasażerów autobusu, którzy już przy wsiadaniu myślą o wysiadaniu. Osoba bezrobotna ma trudności z jasną odpowiedzią na pytanie, kim jestem? Z kim ma się identyfikować? Do jakiej kategorii społecznej należy? Nie może już w pełni zaliczać się do grona pracowników czy uczniów. Z kolei do nowej kategorii społecznej bezrobotnych nie chce należeć ze względu na to, że jest to status oznaczający degradację społeczną. Przyjęcie statusu osoby bezrobotnej stawia jednostkę w pozycji osoby wspomaganej, poszukującej pomocy, co potwierdza niższą pozycję względem innych. W kręgu osób, z którymi ma kontakt bezrobotny, znajdują się takie osoby, jak urzędnicy z urzędu pracy, ośrodków pomocy społecznej. Otoczenie, w którym poprzednio jednostka funkcjonowała w pozycji partnerskiej, teraz przesuwa się w kierunku pozycji

² J. MAJKA, *Rozważania o etyce pracy*, Wrocław: Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna 1986, s. 162.

³ K. MLONEK, *Bezrobocie w Polsce w XX wieku w świetle badań*, Warszawa: Krajowy Urząd Pracy 1999, s. 8; M. SZYLKO-SKOCZNY, *Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza 2004, s. 14.

⁴ F. ZNANIECKI, *Socjologia bezrobotnych*, w: T. BORKOWSKI, A. MARCINKOWSKI (red.), *Socjologia bezrobocia*, Katowice: Biblioteka Pracownika Socjalnego 1999, s. 59.

„nadrzędnej”. W nowych relacjach bezrobotny pozostaje w roli petenta, osoby zależnej od innych⁵.

Stan bezrobocia dla samych jednostek pozbawianych pracy stanowi sytuację trudną, traumatyczną. Bezrobocie może być postrzegane jako porażka, sytuacja, która obniża poczucie wartości i bezpośrednio dotyka godności człowieka. Może dojść do kryzysu tożsamości, który jest następstwem zmniejszenia wiary we własne siły, poczucia utraty możliwości działania, negatywnego obrazu siebie. Negatywną postawę wobec siebie przyjmowaną w sytuacji bezrobocia potwierdziły badania R. Walczak. Obrazuje ją wypowiedź bezrobotnej kobiety: „W mojej rodzinie bliskiej i dalszej jestem jedyną osobą bezrobotną, dlatego czuję się jak ktoś gorszy, bezużyteczny. Jest mi często wstyd z tego powodu, że nie potrafię znaleźć sobie pracy. Wydaje mi się, że ludzie patrzą na mnie jak na lenia i próżniaka, bezrobocie jest upokarzające”⁶. Doświadczenie poczucia naruszenia godności widoczne jest również w opisach biograficznych zaczerpniętych z pamiętników osób bezrobotnych. „Szukam pracy. Schylam się uniżenie, proszę, żebrzę, upokarzam się i zatracam własne ja. Staję się zwierzęciem, upokorzonym zwierzęciem, wykluczonym ze społeczeństwa”⁷. W taki sposób swoje odczucia opisywał jeden z bezrobotnych z lat trzydziestych XX wieku. Sekwencja doświadczanych odczuć i zachowań w przypadku bezrobocia przejawia się w określonych syndromach – syndromie degradacji społecznej i syndromie wyuczonej bezradności, jakie zaobserwować można u pewnej części bezrobotnych. „Poprzez wiele następujących po sobie aktów degradacji ci ludzie tracą poczucie ludzkiej godności”⁸. Na skutek doznawanych negatywnych sytuacji, powtarzających się odmów w uzyskaniu pracy, jednostka odczuwa osłabienie motywacji, zagrożenie, lęk, bezsilność. Jak pisał R. Kapuściński: „Ubóstwo to stan społeczny i mentalny powodujący, że człowiek nie widzi wyjścia z sytuacji, w jakiej się

⁵ B. MAKSELON-KOWALSKA, *Stereotypy związane z bezrobociem a poczucie własnej tożsamości u osób bezrobotnych*, w: Z. RATAJCZAK (red.), *Psychologia: badania i aplikacje*, t. IV: *Bezrobocie. Między bezradnością a nadzieją*, Katowice: UŚ 2001, s. 13; K. POPIOŁEK, *Psychologiczne koszty bycia osobą bezrobotną*, w: Z. RATAJCZAK (red.), *Psychologiczne problemy funkcjonowania człowieka w sytuacji pracy*, Katowice: UŚ 1995, s. 58-59; U. BECK, *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa: Scholar 2004, s. 139; F. ZNANIECKI, *Socjologia*, s. 59.

⁶ R. WALCZAK, *Obraz siebie u kobiet długotrwale bezrobotnych*, Lublin: TN KUL 2000, s. 124.

⁷ Tamże, s. 112.

⁸ B. ZAWADZKI, P. LAZARSELD, *Psychologiczne konsekwencje bezrobocia*, „Kultura i Społeczeństwo” 2(1993), s. 111-112.

znalazł. Człowiek nie wie jak ze stanu ubóstwa przejść do stanu zamożności”⁹. Syndrom wyuczonej bezradności polega na pojawieniu się postaw rezygnacji, wycofania, unikania sytuacji, które mogłyby przynieść kolejną porażkę. Jednostka zaprzestaje aktywności w obawie przed kolejnymi negatywnymi doświadczeniami¹⁰.

Na skutek bezrobocia zagrożona staje się podmiotowość jednostki i możliwość jej decydowania o sobie. Przede wszystkim dlatego, że jednostka bardzo często w sposób niezależny od niej, przymusowy, wbrew własnej woli staje się osobą bezrobotną. Bezrobocie jest definiowane właśnie, jako stan przymusowej bezczynności zawodowej osób do niej zdolnych, dla których dochody z pracy zawodowej stanowią podstawę egzystencji. W sytuacji bezrobocia jednostka odczuwa brak kontroli nad otoczeniem i władzy nad nim. Zostaje zmuszona do pewnych określonych działań, wyznaczonych przez innych, jak regularne zgłaszanie się do urzędu pracy. Trudna sytuacja może również zmusić bezrobotnego do działań, których nie podjąłby w innych okolicznościach, takich jak zwracanie się o pomoc, zaciąganie pożyczek. Wraz z bezrobociem wiele ważnych rzeczy przestaje zależeć od człowieka, a wpływ na bieg spraw staje się coraz mniejszy. Tę sytuację można określić jako sytuację, w której dominuje zewnątrzsterowność, co oznacza, że to otoczenie bardziej decyduje o jednostce niż ona sama. Ponadto człowiek pozbawiony środków finansowych zostaje ograniczony w swoich działaniach, takich jak plany i cele życiowe, sfera konsumpcji. Typologia stylów życia A. Sicińskiego w odniesieniu do osób bezrobotnych mówi o stylu życia w sytuacji ograniczonych możliwości wyboru. O przymusie bezczynności pisze M. Orłowska, wskazując na to, że w stosunku do kategorii bezrobotnych można mówić o braku czasu wolnego, z uwagi na brak wyboru w tym zakresie. Również H. Palska zwraca uwagę na to, że w życiu osób bezrobotnych mają miejsce wybory bardzo trudne, wręcz tragiczne szczególnie w sytuacji ubóstwa. Wybory polegające na decyzji, z czego zrezygnować najpierw¹¹.

⁹ R. KAPUŚCIŃSKI, *Dałem głos ubogim. Rozmowy z młodzieżą*, Kraków: Znak 2008, s. 34.

¹⁰ R. WALCZAK, *Obraz siebie*, s. 99; M. CHODKOWSKA, Z. SZYMANEK, *Socjopedagogiczne konteksty wyuczonej bezradności*, w: Z. GAJDZICA, M. REMBIERZ (red.), *Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej*, Katowice: UŚ 2005, s. 23-27; K. POPIOŁEK, *Psychologiczne koszty*, s. 57; R. WALCZAK, *Obraz siebie*, s. 133.

¹¹ H. PALSKA, *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa: IFIS PAN 2002, s. 20; A. SICIŃSKI, *Styl życia, kultura, wybór*, Warszawa: IFIS PAN 2002, s. 82; Z. RATAJCZAK, *Psychologiczne koszty radzenia sobie w sytuacji utraty pracy*, w: *Psychologia: badania i aplikacje*, t. II, s. 16; B. ZAWADZKI, P. LAZARSFELD, *Psychologiczne konsekwencje*, s. 111-112.

Badania osób bezrobotnych ukazują obniżenie się poziomu życia na skutek bezrobocia. Ubóstwem zagrożone są przede wszystkim osoby bezrobotne i rodziny osób bezrobotnych. Sytuacja staje się szczególnie trudna w sytuacji braku oszczędności, wsparcia, uzależniona jest również od sytuacji rodzinnej. Dane Głównego Urzędu Statystycznego wskazują na zagrożenie ubóstwem szczególnie w rodzinach osób bezrobotnych. W 2012 r. w gospodarstwach domowych posiadających w swoim składzie co najmniej jedną osobę bezrobotną zagrożonych ubóstwem skrajnym było 13% rodzin, a w gospodarstwach z dwoma i więcej osobami bezrobotnymi problem ten dotyczył 33%. Z kolei w gospodarstwach bez osób bezrobotnych problem dotyczył 5% z nich. Z punktu widzenia sytuacji osoby bezrobotnej posiadającej na utrzymaniu rodzinę, konieczna jest analiza wysokości zasiłków dla osób bezrobotnych w Polsce. Biorąc pod uwagę przyjętą perspektywę sytuacji całej rodziny osoby bezrobotnej – funkcję dochodową zasiłku należy rozpatrywać biorąc pod uwagę potrzeby wszystkich jej członków. Zasiłek otrzymywany przez osobę bezrobotną wynosi obecnie w wersji podstawowej 831,10 zł¹². Wartość zasiłku dla osób bezrobotnych jest niższa, niż wyznaczone poziomy minimum socjalnego¹³ czy minimum egzystencji¹⁴. (Wartość minimum socjalnego dla rodziny z dwójką dzieci wynosiła 3409,35 zł, natomiast wartość minimum

¹² Wartość zasiłku w wymiarze podstawowym (100%) w okresie pierwszych trzech miesięcy wynosi 831,10 zł, w okresie kolejnych miesięcy posiadania prawa do zasiłku – 652,60 zł, <http://psz.praca.gov.pl/rynek-pracy/stawki-kwoty-wskazniki> [dostęp: 18.05.2015].

¹³ Minimum socjalne to wskaźnik społeczny mierzący koszty utrzymania gospodarstw domowych. Zakres i poziom zaspokajanych potrzeb według tego modelu winny zapewniać takie warunki życiowe, by na każdym z etapów rozwoju człowieka umożliwić reprodukcję jego sił życiowych, posiadanie i wychowanie potomstwa oraz utrzymanie więzi społecznych. Wartość obliczana jest na podstawie analizy cen rynkowych żywności, opłat związanych z mieszkaniem i jego eksploatacją, opłat związanych z edukacją, kulturą, ochroną zdrowia, higieną osobistą i wydatkami na transport i łączność. Por. P. KUROWSKI, *Informacja o wynikach badań nad poziomem zmodyfikowanego minimum socjalnego w marcu i czerwcu 2012 r.*, <http://www.ipiss.com.pl/aktualnosci/minimum-socjalne-i-minimum-egzystencji#more-26817> [dostęp: 8.10.2012]; T. PANEK, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa 2011, s. 26-27.

¹⁴ Minimum egzystencji wyznacza w Polsce najniższy standard życia – jest to linia ubóstwa skrajnego. Koszyk dóbr określany jako minimum egzystencji zawiera jedynie najpotrzebniejsze wydatki na towary i usługi, zapewniające zaspokojenie podstawowych potrzeb. Umożliwia jedynie biologiczne przetrwanie. W porównaniu do minimum socjalnego wartość minimum egzystencji nie obejmuje wydatków na transport i łączność, kulturę, wypoczynek letni. Por. P. KUROWSKI, *Informacja o wynikach badań nad poziomem zmodyfikowanego minimum socjalnego w marcu i czerwcu 2012 r.*, <http://www.ipiss.com.pl/aktualnosci/minimum-socjalne-i-minimum-egzystencji#more-26817> [dostęp: 8.10.2012]; T. PANEK, *Ubóstwo*, s. 26-27.

egzystencji 1855,16 zł). Według wyznaczonej wartości minimum socjalnego i minimum egzystencji, otrzymywany zasiłek nie jest w stanie zapewnić zaspokojenia potrzeb bezrobotnemu, a tym bardziej rodzinie, którą ma na utrzymaniu¹⁵.

Ze względu na deprivację materialną, bezrobotnym zagraża marginalizacja i wykluczenie społeczne. Nie posiadając stałego zatrudnienia, bezrobotni nie mogą w pełni korzystać z praw, społecznych możliwości w różnych sferach życia, na przykład takich, jak edukacja czy konsumpcja. Brak pracy uniemożliwia zaciągnięcie kredytu, co w dalszej kolejności pociąga za sobą inne ograniczenia. Społeczeństwo dzieli się na tych, którzy korzystają ze wszystkich praw i możliwości, oraz na tych, dla których są one niedostępne. Bezrobotni znajdują się w tym drugim świecie, w „świecie innych prędkości”¹⁶, w „świecie drugiego obiegu”¹⁷, dla nich zderzenie z konsumpcjonizmem i komercjalizacją dzisiejszego świata jest najbardziej bolesne – bo nie mogą sobie na nie pozwolić¹⁸.

Innym wymiarem wykluczenia społecznego w przypadku bezrobocia jest mniejszy udział w życiu publicznym. Wielu bezrobotnych nie korzysta z praw obywatelskich, wykazują małą aktywność polityczną, rzadko również zdobywają się na protesty. Można w tym wypadku mówić o marginalizacji politycznej. Jest ona związana z negatywnym stosunkiem, jaki bezrobotni odczuwają do instytucji społecznych i politycznych. Nie widzą sensu w aktywności obywatelskiej, jak i szans na poprawę sytuacji. Brak zaangażowania w wybory parlamentarne i prezydenckie wykazały badania¹⁹ przeprowadzane w Łodzi w środowisku ludzi biednych, w większości bezrobotnych. Mniejszy udział w życiu publicznym sprawia, że bezrobotni żyjąc w społeczeństwie są jednocześnie poza nim, mając ograniczony wpływ na to, co się w nim dzieje²⁰.

¹⁵ *Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS*, Warszawa: GUS 2013, s. 8; [https:// www.-ipiss.com.pl](https://www.ipiss.com.pl) [dostęp: 18.05.2015].

¹⁶ M. ORŁOWSKA, *Przymus bezczynności*, Warszawa: PWN 2007, s. 170.

¹⁷ Tamże, s. 171.

¹⁸ H. PAŁSKA, *Bieda i dostatek*, s. 20.

¹⁹ J. GROTOŃSKA-LEDER, *Długość trwania w biedzie a procesy marginalizacji. Badania łódzkie*, „Polityka Społeczna” 11-12(1999), s. 13.

²⁰ M. SZYLKO-SKOCZNY, *Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa: PWN 2004, s. 63; L. DYCZEWSKI, *Marginalizacja bezrobotnych*, w: L. DYCZEWSKI, T. KOWALEWSKI, Z. KORZEB (red.), *Problemy ekonomiczne i społeczne bezrobocia*, Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży 2003, s. 164; I. RESZKE, *Wobec bezrobocia: opinie, stereotypy*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1999, s. 13-14.

Bezrobocie zaliczane jest do sytuacji trudnych, traumatycznych. Na skutek utraty pracy, wydłużającego się czasu pozostawania bez pracy, jak i innych czynników, które warunkują sytuację jednostki, pojawić się mogą negatywne uczucia, przygnębienie, apatia, stany depresyjne aż po myśli i próby samobójcze. W pamiętnikach bezrobotnych z lat trzydziestych opisy dotyczące planowanego samobójstwa pojawiały się w aż 27 na 57 biografii. Również bezrobotni z lat dziewięćdziesiątych, opisujący swoje biografie w pamiętnikach wspominają o takich destrukcyjnych myślach. „To straszne, ale nie byłam wolna od myśli samobójczych”²¹. Napisała w jednym z pamiętników, ze świadomością negatywnych myśli, jakie jej towarzyszyły, jedna z bezrobotnych. Analizy dokonane przez M. Jarosz ukazały, że bezrobocie jest jednym z najsilniej działających uwarunkowań zachowań samobójczych. W tych regionach kraju, w których istnieje największe bezrobocie, można zaobserwować najwyższe wskaźniki samobójstw. „Najgorszy i najbardziej suicydogenny jest, jak się okazuje, paraliżujący lęk przed perspektywą bezrobocia, często nawrót wyprzedzający utratę pracy. I właśnie bezrobocie jest, co wynika z analiz statystycznych, czynnikiem najsilniej związanym ze wskaźnikami śmierci samobójczej i współwystępującym z nimi”²². Poprzez następujące po sobie akty degradacji jednostki, negatywne doznania, napotymane problemy, a jednocześnie brak wsparcia, stan psychiczny jednostki po stanach apatii i przygnębienia może, w krańcowych przypadkach, osiągnąć stan apogeum²³.

Zjawisko bezrobocia jako zjawisko społeczne może być w różny sposób społecznie postrzegane. To, w jaki sposób określa się zjawisko, jakich nazw się używa, w jaki sposób się je opisuje, wyznacza jego społeczną istotność, świadczy o poświęcaniej problemowi uwadze i trosce, świadczy o społecznym nastawieniu wobec osób dotkniętych zjawiskiem. Przyjęte określenie decyduje o kształtowaniu społecznym obrazie zjawiska, o stosunku wobec osób bezrobotnych. Bezrobocie może być postrzegane z jednej strony w sposób, który podkreśla wagę zjawiska, wskazuje na jego istotność, zwraca uwagę na podmiotowość jednostek i ich trudną sytuację. Tak postrzegane zjawisko będzie określane jako: problem społeczny, kwestia społeczna, problem narodowy, sytuacja trudna, priorytet polityki państwa, marnotrawienie kapitału ludzkiego, sytuacja teatmatyczna. Z drugiej strony zjawisko bezrobocia może być zjawiskiem marginalizowanym i traktowanym jako kwestia poboczna, mało istotna. W takiej sytuacji dla określenia

²¹ A. BUDZYŃSKI (red.), *Pamiętniki bezrobotnych*, t. I, Warszawa: SGH 2003, s. 82.

²² M. JAROSZ, *Władza, przywileje, korupcja*, Warszawa: PWN 2004, s. 191.

²³ B. ZAWADZKI, P. LAZARSELD, *Psychologiczne konsekwencje*, s. 114; *Pamiętniki bezrobotnych*, t. I, s. 82.

zjawiska bezrobocia mogą być używane takie nazwy, jak: „reszta” procesów gospodarczych, efekt uboczny, poboczny, zjawisko nieuchronne, korzystne, zjawisko pozorne. Ten sposób określania bezrobocia posiada zabarwienie negatywne i tworzy negatywny obraz społeczny zjawiska, prowokując do uprzedzeń, naruszając godność samych bezrobotnych²⁴.

Sposób postrzegania zjawiska bezrobocia i osób bezrobotnych posiada swoje daleko idące implikacje. Istotne jest samo określenie zjawiska, społeczna wiedza o nim i sposób przedstawiania w sferze życia publicznego. Określenie zjawiska braku pracy w języku polskim posiada negatywną konotację. Składające się z dwóch członów słowo „bez roboty” przywołuje na myśl osobę pozbawioną jakiegokolwiek „roboty”, pracy, osobę, która nic nie robi, żyje na koszt innych. Wizerunek osób bezrobotnych i społeczna wiedza o nich jest nieprawdziwa i odbiegająca od rzeczywistości. Osoby bezrobotne postrzegane są jako te, które pobierają zasiłki, żyją na koszt państwa i podatników, pracują w szarej strefie. W badaniu CBOS z 2001 r. respondenci zapytania o źródła utrzymania bezrobotnych wskazali na utrzymywanie się z zasiłku, prace dorywcze, prace niezupełnie uczciwe. Rzeczywistość jednak pokazuje, że tylko kilkanaście procent bezrobotnych pobiera zasiłek dla osób bezrobotnych, a sami bezrobotni pozostają na utrzymaniu rodziny. Dane Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące szarej strefy ukazują, że w szarej strefie pracują w większości osoby formalnie zatrudnione, a nie bezrobotne. Poza tym praca w szarej strefie wbrew społecznym wyobrażeniom jest pracą incydentalną, sporadyczną, a tym samym w niewielkim stopniu poprawiającą sytuację finansową samych bezrobotnych. Bezrobotnym przypisywane są cechy nieprawdziwe, które w sposób negatywny mogą wpływać na relacje społeczne i obraz siebie osób bezrobotnych. W odniesieniu do sytuacji w Polsce można powiedzieć, że w wypowiedziach medialnych, jak i w opracowaniach naukowych niejednokrotnie zauważalne są teorie marginalizacji problemu bezrobocia. Wypowiedzi niektórych ekonomistów i socjologów wskazują na pozorny charakter zjawiska bezrobocia²⁵.

²⁴ E. CZYKWIN, *Stygmat społeczny*, Warszawa: PWN 2008, s. 28.

²⁵ Opisy zawarte w opracowaniu *Diagnoza Społeczna* przedstawiają bezrobotne kobiety, które nie wyrażają gotowości podjęcia pracy i nie poszukują pracy w chwili badania. Na tej podstawie sformułowano wniosek, że „te bezrobotne z pewnością nie podjęłyby pracy, nawet gdyby rynek je wzywał; dzięki zaś zarejestrowaniu w urzędzie otrzymują, podobnie jak pracujący na czarno, «ekstra-prezent» od państwa — bezpłatne ubezpieczenie zdrowotne i przez pewien czas comiesięczny zastrzyk finansowy”. *Diagnoza Społeczna 2005*, Warszawa 2005, s. 257; *Diagnoza Społeczna 2009*, Warszawa 2009, s. 321.

Biorąc pod uwagę negatywne konsekwencje bezrobocia w różnych wymiarach życia, dotykające samej godności człowieka, staje się konieczne zwrócenie szczególnej uwagi na kwestię bezrobocia i przeciwdziałanie następstwom zjawiska. W społecznym dyskursie dotyczącym zjawiska potrzebny jest słyszalny głos podmiotów życia społecznego, które będą reprezentowały podmiotowe podejście do człowieka, polegające na spojrzeniu w sposób indywidualnie na każdego bezrobotnego. Takie podmiotowe podejście jest obecne na gruncie naukowym²⁶, jest również obecne w podejściu Katolickiej Nauki Społecznej. Kościół jako podmiot życia społecznego, wychodząc od podmiotowego ujęcia, występuje w obronie godności osób bezrobotnych, zwracając uwagę społeczną na konsekwencje zjawiska²⁷. Jednak wydaje się, że głosy marginalizacji, stereotypowego podejścia dominują w sferze publicznej. Jak podkreśla R. Kapuściński, głos w obronie ludzi biednych, ubogich bezrobotnych jest szczególnie potrzebny. Gdyż oni sami nie są w stanie mówić w swoim imieniu. Wynika to ze specyfiki sytuacji ubóstwa, negatywnych następstw, które nie sprzyjają społecznej działalności, aktywności czy zrzeszaniu się. Negatywne konsekwencje bezrobocia mogą być również w pewnej mierze ograniczone poprzez zmianę społecznego wizerunku osób bezrobotnych. Istotne staje się przybliżanie wiedzy o danej kategorii społecznej, przeciwdziałanie stygmatyzacji. Oddziaływanie na sposób postrzegania zjawisk jest możliwe, czego dowodem jest zmiana sposobu postrzegania zjawisk

²⁶ Podejście podmiotowe reprezentowane między innymi przez M. Kabaję, B. Mierzwińskiego. Zob. M. KABAJ, *Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski?*, Warszawa: IPiSP 2005; B. MIERZWIŃSKI, *Kościół wobec problemu bezrobocia*, Ząbki: Apostolicum 2004.

²⁷ Kościół właśnie przez główne założenie swojej nauki podkreślające podmiotowość człowieka, może występować w obronie jego godności. Może dzięki temu przyczynić się do mniejszego odczuwania przez jednostki negatywnych konsekwencji bezrobocia i przyczynić się do efektywniejszego przeciwdziałania zjawisku. W ujęciu KNS człowiek jest centrum i celem całego porządku społecznego. Jest najwyższą wartością porządku doczesnego. To podmiotowe podejście do człowieka sprawia, że spojrzenie indywidualnie na każdego bezrobotnego wynika z podstawowych założeń tej nauki. Społeczna nauka Kościoła stawiając człowieka w centrum zainteresowania, zajmuje się wszystkimi aspektami jego życia, a w szczególności pracą, rozumianą jako podstawowe powołanie człowieka na ziemi. To człowiek jest podmiotem i podstawowym celem pracy. Kościół określił jako błąd ekonomizmu sposób traktowania człowieka i aktywności gospodarczej jedynie w kategoriach celowości ekonomicznej. „Praca dla wszystkich” musi być pierwszą i podstawową troską wszystkich członków rządu, polityków, działaczy związkowych i przedstawicieli przedsiębiorstw. Kwestie zatrudnienia nie mogą pozostawać drugorzędnymi, muszą zawsze pozostawać w centrum zainteresowania (por. LE, nr 18). JAN PAWEŁ II, *Orędzie na Światowy Dzień pokoju 1988*, nr 1; J. NAGÓRNY, *Ekonomia i etyka z perspektywy chrześcijańskiej*, w: J. GOCKO, W. RZEPA, *Wezwanie do uczestnictwa w życiu społecznym*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010, s. 562.

ska, która dokonała się, w pewnej mierze, w naszym społeczeństwie w odniesieniu do osób chorych na depresję i osób z dysleksją czy osób leworęcznych. Zmiany dyskursu publicznego poprzez prezentowane opinie, kampanie, reklamy społeczne mogą przekształcić społeczną wiedzę, a wraz z nią schematy mentalne uruchamiane przy postrzeganiu osób i zjawisk. Oddziaływanie na społeczną świadomość jest w tej mierze konieczne²⁸.

BIBLIOGRAFIA

- BECK U., Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności, Warszawa: Scholar 2004.
- BUDZYŃSKI A. (red.), Pamiętniki bezrobotnych, t. I, Warszawa 2003.
- CHODKOWSKA M., SZYMANEK Z., Socjopedagogiczne konteksty wyuczonej bezradności, w: Z. GAJDZICA, M. REMBIERZ (red.), Bezradność. Interdyscyplinarne studium zjawiska w kontekście zmiany społecznej i edukacyjnej, Katowice: UŚ 2005.
- CZUPAŁA E.M., Reprezentacja, właściwości osobowości a ocena swojej sytuacji przez bezrobotnego, w: Z. RATAJCZAK (red.), Psychologia: badania i aplikacje, t. II: Bezrobocie strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej, Katowice: UŚ 1998.
- CZYKWIN E., Stygmat społeczny, Warszawa: PWN 2008.
- Diagnoza Społeczna 2005, oprac. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2005.
- Diagnoza Społeczna 2009, oprac. J. Czapiński, T. Panek, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego 2009.
- DYCZEWSKI L., Marginalizacja bezrobotnych, w: L. DYCZEWSKI, T. KOWALEWSKI, Z. KORZEB (red.), Problemy ekonomiczne i społeczne bezrobocia, Łomża: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży 2003.
- GROTOWSKA-LEDER J., Długość trwania w biedzie a procesy marginalizacji. Badania łódzkie, „Polityka Społeczna” 11-12(1999).
- JAROSZ M., Władza, przywileje, korupcja, Warszawa: PWN 2004.
- KABAJ M., Ekonomia tworzenia i likwidacji miejsc pracy. Dezaktywizacja Polski?, Warszawa: IPiSP 2005.
- KAPUŚCIŃSKI R., Dałem głos ubogim. Rozmowy z młodzieżą, Kraków: Znak 2008.
- MAJKA J., Rozważania o etyce pracy, Wrocław: Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna 1986.
- MAKSELON-KOWALSKA B., Stereotypy związane z bezrobociem a poczucie własnej tożsamości u osób bezrobotnych, w: Z. RATAJCZAK (red.), Psychologia: badania i aplikacje, t. IV: Bezrobocie. Między bezradnością a nadzieją, Katowice: UŚ 2001.
- MIERZWIŃSKI B., Kościół wobec problemu bezrobocia, Ząbki: Apostolicum 2004.
- MLONEK K., Bezrobocie w Polsce w XX wieku w świetle badań, Warszawa: Krajowy Urząd Pracy 1999.
- NAGÓRNY J., Ekonomia i etyka z perspektywy chrześcijańskiej, w: J. GOCKO, M. RZĘPA, Wezwanie do uczestnictwa w życiu społecznym, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010.
- ORŁOWSKA M., Przemysł beczynności, Warszawa: PWN 2007.

²⁸ E. CZYKWIN, *Stygmat*, s. 28.

- PALSKA H., Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych, Warszawa: IFIS PAN 2002.
- PANEK T., Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru, Warszawa: 2011.
- POPIOŁEK K., Psychologiczne koszty bycia osobą bezrobotną, w: Z. RATAJCZAK (red.), Psychologiczne problemy funkcjonowania człowieka w sytuacji pracy, Katowice: UŚ 1995.
- RATAJCZAK R., Psychologiczne koszty radzenia sobie w sytuacji utraty pracy, w: Z. RATAJCZAK (red.), Psychologia badania i aplikacje, t. II: Bezrobocie strategie zaradcze i wzorce pomocy psychologicznej, Katowice: UŚ 1998.
- RATAJCZAK Z., Utrata pracy jako doświadczenie traumatyczne i wyzwanie rozwojowe, w: Z. RATAJCZAK (red.), Psychologiczne problemy funkcjonowania człowieka w sytuacji pracy, Katowice: UŚ 1995.
- RESZKE I., Wobec bezrobocia: opinie, stereotypy, Katowice: Wydawnictwo Śląsk 1999.
- SICIŃSKI A., Styl życia, kultura, wybór, Warszawa: IFIS PAN 2002.
- SZYŁKO-SKOCZNY M., Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej, Warszawa: PWN 2004.
- SZYŁKO-SKOCZNY M., Polityka społeczna wobec bezrobocia w Trzeciej Rzeczypospolitej, Warszawa: Oficyna Wydawnicza 2004.
- Ubóstwo w Polsce w świetle badań GUS, Warszawa: GUS 2013, s. 8, <https://www.ipiss.com.pl> [dostęp: 18.05.2015].
- ZAWADZKI B., LAZARSELD P., Psychologiczne konsekwencje bezrobocia, „Kultura i Społeczeństwo” 2(1993).
- ZNANIECKI F., Socjologia bezrobotnych, w: T. BORKOWSKI, A. MARCINKOWSKI (red.), Socjologia bezrobocia, Katowice: Biblioteka Pracownika Socjalnego 1999.

KONSEKWENCJE BEZROBOCIA W WYMIARZE GODNOŚCI CZŁOWIEKA

S t r e s z c z e n i e

Praca zawodowa spełnia w życiu człowieka szereg funkcji. Stanowi podstawę zaspokojenia potrzeb, jest źródłem społecznej tożsamości, jest wyznacznikiem pozycji społecznej, daje możliwość rozwoju, jak również uczestniczenia w szerszej aktywności społecznej. W sytuacji bezrobocia poprzez pojawiające się konsekwencje ekonomiczne, psychologiczne, moralne i społeczne może dojść do sytuacji, w których godność człowieka pozostanie zagrożona. Bezrobocie zaliczane jest do sytuacji trudnych, traumatycznych. Może być postrzegane jako porażka, sytuacja, która obniża poczucie wartości i bezpośrednio dotyka godności człowieka. Zjawisko braku pracy rozpatrywane ze społecznego punktu zmienia pozycję jednostki w strukturze społecznej. Oznacza społeczną degradację. Na skutek bezrobocia zagrożona staje się podmiotowość jednostki i możliwość jej decydowania o sobie. Badania osób bezrobotnych ukazują obniżenie się poziomu życia na skutek bezrobocia oraz popadanie w ubóstwo. Na skutek utraty pracy, wydłużającego się czasu pozostawania bez pracy, jak i innych czynników, które warunkują sytuację jednostki, pojawić się mogą negatywne uczucia, przygnębienie, apatia, stany depresyjne. Bezrobocie tym samym stanowi sytuację potencjalnego zagrożenia dla godności człowieka.

Słowa kluczowe: bezrobocie; godność człowieka; wyuczona bezradność; społeczna degradacja.